

Pr. lect. dr. Florin Toader Tomoioagă

UNITATEA PIERDUTĂ A CREAȚIEI

**INTRODUCERE
ÎN ECOTEOLOGIA ORTODOXĂ**

Prefață de Elizabeth Theokritoff

Carte tipărită cu binecuvântarea
Înaltpreasfințitului

Mitropolitul Moldovei și Bucovinei

Doxologia
Iași, 2022

C U P R I N S

PREFAȚĂ	9
ARGUMENT	15

I. FRUMUSEȚEA CREAȚIEI LUI DUMNEZEU

1. Introducere: sensibilitatea estetică a creștinismului	30
2. Sfânta Scriptură despre creație și creația ca Scriptură	37
3. Curăția lăuntrică și percepția frumosului din jur	47
4. Sacralitatea și frumusețea creației	54

II. LUMEA CA SACRAMENT

1. Sfântul Munte Athos – microcosmos al creației transfigurate	64
2. Evanghelia creației	67
3. Spiritualitatea ortodoxă: dimensiunile ei euharistice și ascetice	72

4. Păstrarea echilibrului dintre nevoile noastre și resursele naturale	77
---	----

III. UNITATEA PIERDUTĂ A LUCRURILOR

1. Introducere: reconcilierea unor realități aparent divergente ...	88
2. Respectul necondiționat față de orice formă de viață	91
3. Liturghia cosmică	97
3.1. Hristos Pantocrator în creație și biserică	97
3.2. Ambiguitatea creației și caracterul ei iconic	99
3.3. De la Logosul divin la <i>logosul</i> ființelor	102
3.4. Ființa umană între contemplație, iluminare și opacitate spirituală	106
3.5. Unitatea lucrurilor în Dumnezeu, la nivel creat și necreat	108
4. Sacramentalitatea naturală și liturgică a materiei	113
5. Cosmos și Euharistie	120

IV. CREAȚIA CA BISERICĂ LA PĂRINTELE DUMITRU STĂNILOAE

1. Locul Părintelui D. Stăniloae în ecoteologia contemporană	128
2. Creația ca Biserică și Biserica - imagine a creației	132

2.1. Logosul divin – cheia de boltă a creației și a Bisericii	132
2.2. Caracterul fluid al granițelor ecleziale	133
2.3. Specificitatea Bisericii în raport cu creația	136
3. De la Liturghia cosmică la liturghia personală – considerații ecoteologice	141

V. EDUCAȚIA PENTRU MEDIU: DE LA SFINȚII PĂRINȚI LA ECOLITERATURĂ

1. Introducere: caracterul holistic al educației religioase ortodoxe	153
2. Creația ca dar al lui Dumnezeu. Dimensiunea dogmatică a temei	156
3. Caracterul euharistic și ascetic al spiritualității ortodoxe. Dimensiunea spiritual-morală a temei	164
3.1. O incursiune literară	165
3.2. De la împărtășire la consum și de la asceză la despuiere	171
3.3. O abordare a întregului	175

VI. REVELAȚIA NATURALĂ ÎNTRE SUSȚINERE ȘI CONTESTARE

1. Introducere: aporiile revelației	177
---	-----

2. Cunoașterea lui Dumnezeu din creație – perspectivă ortodoxă	173
3. Revelația naturală și contestarea ei la Karl Barth	193
4. Misterul și tăcerea creației – provocări științifice actuale (Richard Dawkins)	199
CONCLUZII	215
BIBLIOGRAFIE	221

PREFAȚĂ

În ultimii aproximativ treizeci și cinci de ani, gândirea ortodoxă cu privire la creația materială și la mediul înconjurător a ajuns să fie respectată pe scară largă pentru profunzimea sa teologică și pentru bogăția tradiției pe care o are la dispoziție. În sfera publică, liderii bisericești și ecologiști deopotrivă au fost inspirați în special de activitatea Patriarhului Bartolomeu al Constantinopolului de promovare constantă a preocupărilor legate de mediu ca fiind ceva inerent credinței creștine, precum și de eforturile sale de a aduce împreună oameni ai Bisericii, oameni de știință în domeniul mediului, activiști și factori de decizie politică pentru a-și îmbogăți reciproc înțelegerea. „Ecoteologii” au fost inspirați de viziunea asupra creației lui Dumnezeu și a locului omului în ea, exprimată cu elocvență de teologi precum Mitropolitul John Zizioulas sau John Chryssavgis. Această înțelegere teologică profundă a avut influență în întreaga lume creștină și, nu în ultimul rând, asupra enciclicei *Laudato Si'* a Papei Francisc.

Limbajul ortodox al „ethosului euharistic și ascetic” rezonază cu numărul tot mai mare de oameni care recunosc că un viitor durabil necesită mai mult decât tehnologii mai bune pentru a susține stilul nostru de viață consumist în moduri „mai curate și mai ecologice”; că este nevoie de o adevărată schimbare a inimii, de o viziune diferită asupra lumii și a modului în care ne încadrăm în ea. Cu toate acestea, în practică, noi, ortodocșii, nu avem prea multe motive să fim mulțumiți de noi înșine sau să ne lăudăm cu privire la conștientizarea problemelor de

mediu și comportamentul față de acesta, adesea rămase mult în urma celor observate la creștinii occidentali. Dedicarea multor ecologiști seculari pentru a face schimbări radicale în modul lor de viață și munca creștinilor occidentali de a spori gradul de conștientizare ecologică la nivel local și parohial ar putea să ne eclipseze. Un ethos euharistic, cu implicațiile sale radicale pentru modul în care trăim în lume, nu apare spontan. Este posibil ca acesta să fi existat într-un timp în care normele sociale, valorile și modurile de a vedea lumea, inclusiv multe dintre cele care astăzi ar fi etichetate drept „ecologice”, erau mai evident ancorate în credința ortodoxă – deși trebuie să fim precauți în a ne imagina o epocă de aur romanțată. Dar nu prea mult din legătura organică dintre credință și viață a supraviețuit atacurilor modernității – fie sub forma unor politici deliberate ale regimurilor ateiste de marginalizare a Bisericii, fie sub forma atracției consumismului capitalist, fie sub forma disprețului coroziv al „progresiștilor” care consideră credința și modul de viață tradiționale ale societăților ortodoxe ca fiind supărător de demodate. Într-un fel sau altul, modurile de a vedea și de a trăi care decurg din Tradiția ortodoxă și din viața bisericească trebuie să fie revendicate, recuperate, poate reimaginate și, cu siguranță, transmise și modelate în mod conștient.

Acesta este punctul în care cartea de față aduce o contribuție importantă. Adoptând o abordare în mod deliberat interdisciplinară, părintele Florin Tomoioagă ne indică modalități de a face conexiuni între diferite limbaje, care, uneori, aproape par să descrie lumi diferite. Există teologie, viață bisericească, experiența și mărturia sfinților. Există scrieri pătrunzătoare despre teologia creației, datând însă dintr-o perioadă în care potențialul distructiv al activității umane era încă greu de imaginat. Există o tradiție estetică de apreciere și de uimire față de frumusețea naturii, care, totuși, în unele dintre versiunile sale moderne, elimină oamenii din peisaj sau îi distribuie în rolul de răufăcători. Apoi, există realitatea distrugerii mediului și

acțiunile pe care aceasta le impune, precum și înțelegerea funcționării lumii naturale de către științele moderne ale mediului și biologie. Acestea din urmă nu pot fi ignorate dacă vrem să transformăm bunele intenții cu privire la mediul înconjurător în acțiuni constructive; totuși, științele prezintă o lume care uneori pare departe de a fi armonioasă și frumoasă, iar ideologiile atei au fost rapizi în a exploata astfel de aspecte ale naturii pentru a argumenta împotriva unui Creator înțelept și iubitor.

În parte din astfel de motive, unii cititori ar putea fi încă sceptici cu privire la legătura dintre problemele de mediu și credința creștină: ecologia pare ceva ce se referă pur și simplu la această lume, seculară și poate politică. Dar ei vor întâlni un autor care a trebuit să învețe și să descopere el însuși calea. Drumul său a fost unul familiar multor ortodocși preocupați de ecologie – fiind introdus în subiect prin intermediul preocupărilor ecologice ale creștinilor occidentali, apoi privind din nou la propria Tradiție și descoperind cum se potrivește totul.

Semnificația tradiției monahale este un exemplu în acest sens. Venerată de mult timp ca o școală a vieții noastre duhovnicești, lăuntrice, tradiția monahală se dovedește a fi și o paradigmă desăvârșită pentru un mod de viață ecologic, care oferă o imagine a paradisului restaurat în care oamenii trăiesc într-o relație indestructibilă cu plantele și animalele, iar Dumnezeu este perceput în și prin lumea naturală. Autorul ne oferă aici ajutorul propriei sale experiențe de pelerin în Sfântul Munte, dar și al experienței colective a poporului român, atunci când ne amintește că Dumnezeu vorbește prin creația Sa nu doar în pustiul natural, ci chiar și în deșertul creat de om, în lagărul de prizonieri.

Totuși, nu doar în mănăstiri sau la marii duhovnici și mărturisitori ai credinței găsim astfel de exemple. Suntem invitați să vedem potențialul ecologic și în disciplina de post a Bisericii, precum și în unele dintre practicile și modurile tradiționale de a înțelege pământul și natura, și care au supraviețuit în

memoria vie a comunităților rurale. Într-un moment în care mulți ecologiști încearcă din greu să recreeze astfel de moduri de a vedea lumea și de a fi, ar fi o greșeală fatală să acceptăm pur și simplu dispariția înțelepciunii tradiționale doar fiindcă „vremurile s-au schimbat”. Paradigma sacramentală și, în mod specific, euharistică a modului în care vedem și folosim lumea este o contribuție ortodoxă esențială la gândirea ecologică creștină, care aduce laolaltă nivelul natural și cel liturgic, sacral și „secularul”. Și, așa cum subliniază Florin Tomoioagă, ne putem gândi la faptul că prefacerea euharistică începe nu doar odată cu munca de pe câmpuri, ci în egală măsură cu cea din fabrici, birouri sau școli.

Una dintre cele mai profunde și mai detaliate explorări teologice ale unei astfel de viziuni integrale a vieții și activității noastre în lume vine de la părintele Dumitru Stăniloae; iar Florin Tomoioagă se concentrează aici asupra relevanței imaginii lui Stăniloae, dezvoltată de Sfântul Maxim, a lumii ca biserică. Biserica este locul unirii lui Dumnezeu cu creația Sa – care se produce nu numai prin Întruparea lui Dumnezeu care astfel vine în lumea Sa, ci și prin *dialogul* omului cu Dumnezeu purtat prin intermediul *logoi*-urilor, a cuvintelor sau principiilor interioare după care sunt create toate lucrurile. Lucrurile din lume nu sunt doar resurse: acestea ne vorbesc despre Dumnezeu. O lume după chipul Bisericii este una în care explorarea și utilizarea lumii de către om este încurajată în mod activ, dar este chemată să fie o ofrandă adusă lui Dumnezeu, mai degrabă decât o exploatare obtuză.

Autorul ne introduce în bogata teologie a creației care se regăsește la mulți scriitori ortodocși moderni ce au activat în perioada anterioară crizei ecologice – nu doar Stăniloae, ci și Serghei Bulgakov, Olivier Clément, Alexander Schmemmann și alții. Dar el este foarte conștient de necesitatea de a transmite Tradiția ortodoxă într-un mod care să vorbească membrilor Bisericii, și mai ales copiilor, care caută un răspuns la cerințele

practice actuale și urgente ale crizei ecologice de astăzi. Capitolul său despre educația religioasă oferă ceva destul de rar în lumea ortodoxă prin modul în care integrează o sensibilitate ecologică în curentul principal al catehismului, accentuând afirmația cărții conform căreia nu este vorba de o simplă reacție la o problemă de actualitate, ci de a trăi într-un mod coerent cu credința noastră.

În repetate rânduri, această carte ne reamintește că credința este ceva ce nu poate fi compartimentat: nu există domenii ale vieții umane pentru care să fie irelevantă. Acest lucru înseamnă, de asemenea, că teologia noastră – și, cel mai evident, înțelegerea teologică a lumii naturale pe care o avem – trebuie să interacționeze cu lumea așa cum este ea în realitate, în măsura cunoștințelor noastre actuale. Iar acest lucru înseamnă că nu putem accepta nicio viziune a lumii în care teologia și știința sunt reciproc irelevante. O adevărată „unitate a lucrurilor” necesită ca *toate* modalitățile de cunoaștere a lumii pe care Dumnezeu a creat-o să fie permise și chiar încurajate să se îmbogățească reciproc.

În timp ce lumea se confruntă cu consecințele tot mai grave ale crizei de mediu, nu putem să nu observăm cât de des soluțiile posibile, fie ele la scară mare sau mică, eșuează din cauza fragilității umane – egoism, obtuzitate, reticență la schimbare... Așadar, autorul evidențiază importanța contribuției ortodoxe atunci când subliniază că Biserica nu pretinde să ofere o doctrină socială, economică sau politică, ci o viziune a sfințeniei – o cale spre transformarea umană. Onestitatea ne poate obliga să ne punem întrebări iscoditoare cu privire la motivul pentru care o astfel de transformare nu este o caracteristică mai accentuată a societăților creștine. Dar această carte ne reamintește că, atunci când analizăm tipurile de schimbări ale modului nostru de viață pe care le propun ecologiștii din ce în ce mai mult, pentru creștinii ortodocși aceasta „nu este nici o aspirație, nici o noutate”: înseamnă pur și simplu să trăim conform Tradiției

Bisericii privitoare la post, disciplină ascetică și dragoste practică pentru aproapele. Iar acest lucru nu trebuie văzut doar ca o simplă obediență față de reguli, așa cum nu este motivat nici de simpla frică în fața unui eventual colaps ecologic: sfințenia nu este întemeiată pe frică, ci pe bucurie. Aceasta este o carte care ne ajută să descoperim bucuria în iubirea lui Dumnezeu, exprimată în frumusețea creației Sale, care la rândul ei ne inspiră să o tratăm în moduri care sunt o ofrandă de recunoștință față de Dumnezeu. Și pentru a ne îndruma spre redescoperirea unității creației, prin împlinirea propriului nostru rol în cadrul ei.

Elizabeth Theokritoff

*Lector asociat la Institutul de studii creștine-ortodoxe,
Cambridge,
Sărbătoarea Sfintei Parascheva de la Iași, 2022*

1. INTRODUCERE:

SENSIBILITATEA ESTETICĂ

A CREȘTINISMULUI

C e i-ai făcut bătrânului de a striga așa? l-am întrebat. Eu? Nu i-am făcut nimic! M-am uitat la catâr, „— atâta tot! Pe tine, jupâne, nu te miră? Ce anume?

Ei bine, că există catâri pe lume”¹.

Dialogul de mai sus rezumă filozofia de viață a lui Zorba, celebrul personaj al romancierului grec Nikos Kazantzakis. Replicile au loc în timp ce Alexis Zorba și tânărul său prieten antreprenor traversează o localitate din insula Creta, în apropierea căreia exploatează o mină de cărbune. Pe cale se intersectează cu un moșneag care, călare pe un catâr, se sperie atunci când Zorba privește insistent și fascinat animalul. În esență, ceea ce vrea să sugereze romancierul prin acest episod este că nu poți trece indiferent față de minuni cotidiene, al căror farmec nu mai este sesizat din cauza rutinei. Personajul său știe să privească cu acea uimire care surprinde frumusețea evidentă și uneori neglijată a creației.

„Zorba vede în fiecare zi lucrurile pentru prima oară”, afirmă personajul narator. El este cuprins de uimire în fața

---

¹ Nikos Kazantzakis, *Zorba Grecul*, trad. Marcel Aderca, Editura Polirom, Iași, 1999, p. 175.

unei femei, a unui bărbat, a unui pom înflorit, a unui pahar cu apă rece sau cu vin².

Un dialog de mare frumusețe pe tema creației apare și în opera marelui romancier rus F.M. Dostoievski, *Frații Karamazov*. Dialogul are loc între celebrul stareț Zosima (inspirat de Sfântul Ambrozie de la Optina și de Sfântul Ierarh Tihon din Zadonsk) și un tânăr, într-o noapte senină de iulie. Starețul îl îndeamnă pe băiat să contemple minunile lumii, fiindcă „totul pe lume-i frumos, neasemuit de frumos, pentru că-i adevărat. Privește calul, prietenul de nădejde al omului, ce mândru animal! Sau boul, sortit să-l hrănească pe om și să muncească pentru el, vezi-l cum stă pururea trist, cu capul plecat. Te uiți la ei și te miri de atâta blândețe, atâta bunătate și atâta încredere câte se vădesc în toată făptura lor!”³. O idee originală apare aici: tot ceea ce există pe lume este „fără prihană”, nevinovat, cu excepția omului. Prin urmare, înainte de a fi alături de om, Hristos e alături de făpturile necuvântătoare. „Cum, s-a mirat flăcăul, și dobitoacele îl poartă în sufletul lor pe Hristos?” „Firește, i-am răspuns, Dumnezeu este unul și același pentru toți, orice făptură, orice lighioană, orice frunzuliță năzuiește către El, cântă slava Lui, și aleanul și-L mărturisește lui Hristos, i-L mărturisește în neștire, ceea ce este însăși taina vieții sale fără de prihană. Uite, bunăoară ursul care rătăcește colo, prin pădure, ce fioros e și ce crunt, și totuși, când te gândești, nu are nici un păcat”⁴. Și în continuare, starețul îi povestește despre sfântul care, în desișul codrului, hrănea un urs cu pâine, o sălbăticiune care îl „vizita” uneori – episod extras din biografia Sfântului Serafim de Sarov⁵. Trebuie să recunoaștem că aceste personaje literare își corespund și exprimă ceva din adâncimea sufletului ortodox.

---

² Nikos Kazantzakis, *Zorba Grecul*, p. 62.

³ F.M. Dostoievski, *Frații Karamazov*, vol. I, trad. Ovid Constantinescu și Izabella Dumbravă, Editura Univers, București, 1982, p. 418.

⁴ F.M. Dostoievski, *Frații Karamazov*, vol. I, p. 419.

Sensibilitatea lui Zorba față de tot ceea ce îl înconjoară nu este unică la personajele lui N. Kazantzakis. Într-o evocare lirică a lui Francisc de Assisi, prietenul acestuia – personajul narator, Leo, este surprins contemplând astfel natura: „Iar acum șed, privesc prin ferestruica chiliei mele norii primăvăratoci, și jos, în curtea mănăstirii, a coborât cerul, plouă mărunț și miroase pământul; lămâii în grădini au înflorit, undeva departe a cântat un cuc; râd toate frunzele, Dumnezeu s-a făcut ploaie și plouă în lume. Ce încântare, Doamne, ce fericire! Cum se potrivesc și se fac una cu pământul, ploaia și mirosul de băligar și de lămâi cu inima omului! Într-adevăr, pământ e omul, de aceea se și bucură atât de mult, ca pământul, de liniștita ploicică mângâietoare primăvara”⁶.

În pasajul anterior, natura se umanizează, iar omul se identifică cu natura, dar pe o altă treaptă de înțelegere divinitatea însăși se contopește cu creația. Nu este vorba însă despre o viziune panteistă asupra lumii, bazată pe sentimentul păgân al naturii, ci de panenteismul de care vorbește teologul și preotul Sergiu Bulgakov. Panenteismul presupune atotprezența lui Dumnezeu în sensul rugăciunii începătoare: „Împărate ceresc, Mângâietorule, Care pretutindenea ești și pe toate le plinești...”. Dar natura, omul și lumea rămân realități create în timp ce Dumnezeu rămâne o realitate necreată. Cu toate acestea, între creat și necreat, transcendența divină nu mai reprezintă o barieră de netrecut, ci este depășită prin imanența divină, care Îl aduce pe Creator în sânul creației. Sentimentul cosmic descris mai sus este amplificat în romanul citat anterior prin concretețea detaliilor și prin apropierea corpurilor cerești: „Am întins mâinile și mi s-au umplut pumnii de lună; o lună vâscoasă,

---

⁵ Vezi cartea *Când animalele vorbesc cu sfinții. Sinaxar al sfinților care au iubit animalele și care au fost iubiți de acestea*, trad. Florin Toader Tomoioagă, Editura Renașterea, Cluj-Napoca, 2014, p. 113-117.

⁶ Nikos Kazantzakis, *Sărăcuțul lui Dumnezeu*, trad. și note Ion Diaconescu, Editura Humanitas Fiction, București, 2016, p. 10.

dulce ca mierea; am simțit că pe buzele și tâmpelile mele curge harul lui Dumnezeu”⁷.

Conștiința umană nu se dizolvă într-un cosmos de tip pan-teist, cum ar părea la o primă privire, ci se simte parte a lumii, în continuitate cu aceasta și totuși distinctă de lume. În cadrul acesteia, omul face experiența prezenței lui Dumnezeu atât în mod direct, cât și în licăririle de frumusețe ale naturii. Prin intermediul ochiului uman, lumea se luminează pe sine, își dezvăluie sensurile și frumusețea care altfel ar rămâne semne moarte.

După cum notează filozoful Bruce V. Foltz, „licăririle obișnuite de frumusețe” sugerează faptul că „fiecare experiență a noastră față de creație are potențialul de a fi extraordinară, frumoasă, sublimă” dacă sufletul este pregătit în mod adecvat și dacă omul are ochi să vadă⁸.

Această capacitate de a te lăsa surprins, uimit, adică mirarea este, așa cum afirmă Platon, începutul filozofiei (*Theaitetos*, 155d)⁹. În special în contextul civilizației grecești antice, o civilizație vizuală prin excelență (dacă este să ne gândim doar la Partenonul din Atena și la statuile sale), uimirea vizează suprafețele lucrurilor și raporturile dintre ele, creația însuflețită și neînsuflețită, tot ceea ce există sub cer. Dar privirea și uimirea lui Zorba sau spiritul contemplativ al lui Leo au scopul de a-l reînvăța pe omul modern, obosit și izolat adesea în universuri artificiale, să redescopere frumosul și miraculosul lumii. Atitudinea acestor personaje poate constitui fundamentarea morală a grijii față de mediul înconjurător, fundamentul eticii

---

⁷ Nikos Kazantzakis, *Sărăcuțul lui Dumnezeu*, p. 11.

⁸ Bruce V. Foltz, „Urme ale miresmei divine, picături ale iubirii divine: despre frumusețea creației vizibile”, în *Pentru o ecologie a transfigurării. Perspective creștin-ortodoxe asupra mediului, naturii și creației* (ed. Arhid. John Chryssavgis și Bruce V. Foltz), trad. Valentin-Radu Trandafir, Editura Doxologia, Iași, 2017, p. 591.

⁹ Platon, *Theaitetos*, trad. Andrei Cornea, Editura Humanitas, București, 2013, p. 82.